

medievistika

JACQUES LE GOFF

O HRANICÍCH
DĚJINNÝCH OBDOBÍ
Na příkladu
středověku a renesance

Karolinum

O hranicích dějinných období

Na příkladu středověku a renesance

Jacques Le Goff

Recenzoval: doc. PhDr. Martin Nejedlý, Dr.

Z francouzského originálu *Faut-il vraiment découper l'histoire en tranches?*, vydaného roku 2014 nakladatelstvím Éditions du Seuil v edici La Librairie du XXIe siècle řízené Mauricem Olenderem, přeložil Martin Pokorný, Ph. D.

Vydala Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum
Redakce Renata Čámská
Grafická úprava Zdeněk Ziegler
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
První české vydání

© Univerzita Karlova v Praze, 2014

© Éditions du Seuil, 2014

Collection *La Librairie du XXIe siècle*,
sous la direction de Maurice Olender

Translation © Martin Pokorný, 2014

Cover photo © Ancient wall clock on the facade of Santa Maria della Scala in Siena, Italy / Profimedia, 2014

ISBN 978-80-246-2784-7

ISBN 978-80-246-2848-6 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2015

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Úvodem.....	7
Prolog	9
Starověké periodizace	12
Pozdní zrod středověku.....	17
Historie, výuka, periody	22
Zrození renesance.....	28
Renesance dnes	37
Středověk a jeho proměna v „dobu temna“	46
Dlouhý středověk	59
Periodizace a globalizace	78
 Poděkování	 80
Bibliografie	81
Přeložená díla	88

Úvodem

Nepředkládám zde teze ani syntézy. Esej, již dostáváte do rukou, je výsledkem dlouhého hledání a zamýšlení nad historií a nad periodami západní historie. Z nich je mi už od roku 1950 – tehdy jsem složil velkou státní zkoušku, takzvanou agregaci, přičemž komisi předsedal Fernand Braudel a středověkou historií zastupoval Maurice Lombard – nejbližší středověk.

Jedná se tedy o text, který v sobě nosím již dlouho a čerpá z myšlenek, jež mi leží na srdci a v různých formách jsem je již nadnesl na vícero místech.¹

Historie se – stejně jako čas, jenž je její matérií – zprvu jeví jako souvislá. Stejně tak je ale tvořena změnami. A specialisté se tyto změny již dlouho snaží odhalit a vymezit tím, že uvedené kontinuum rozdělí na části, takzvané „věky“ či (pozdějším termínem) „periody“.

Tato přehledová knížka – napsaná v roce 2013, v době, kdy se každodenní efekty „globalizace“ stávají čím dál hmatatelnějšími – tedy probírá různé způsoby, jak chápat periodizaci: jako různá kontinua, jako zlomy, jako způsoby, jak pojmát historickou paměť.

Mám za to, že studiem těchto různých druhů periodizace lze dospět k povědomí historické souvislosti, již lze označit za „dlouhý středověk“ – zvláště pokud se zamyslíme nad tím, jakými významy byla od 19. století obdařována „renaissance“ a jaká ústřední role byla tomuto „znovuzrození“ přičítána.

Jinak řečeno, pojednávám tu o obecném problému přechodu od jedné periody ke druhé, ale činím to analýzou jednoho zvláštního případu, totiž domnělé novosti „renaissance“ a jejího vztahu ke středověku. Kniha

¹ Zvl. v rozhovorech a člancích, které v letech 1980–2004 vycházely v časopise *L'Histoire* a nyní vyšly souborně pod názvem *Un long Moyen Âge*, Paris 2004.

tak upozorňuje na hlavní charakteristiky dlouhého západního středověku, který lze vést od pozdní antiky (od 3. do 7. století) až do poloviny 18. století.

Takovýto navržený přístup se nevyhýbá našemu dnešnímu povědomí historické globalizace. Současnost a budoucnost představují pro všechny historiografické obory výzvu k novému zhodnocení oprávněnosti periodizačních systémů, a následující zkusmá úvaha by chtěla přispět i k tomuto nezbytnému úkolu.²

Jádro tohoto eseje, který chce podnít k oživení našeho mnohdy příliš úzce vyhraněného historického pohledu na onen středověk, jemuž jsem s vášní věnoval svůj badatelský život, je tedy „centralita renesance“, nicméně otázky, jež se tu vynořují, se principiálně dotýkají samotné představy historie rozdělené na „periody“.

Stále je totiž nutno vyjasnit, zda je historie jedna a souvislá, nebo rozdělená na úseky. Anebo jinak řečeno: opravdu má historie části?

Pokusem o osvětlení tohoto historiografického problému chce tato knížka (byť skromně) přispět k nové reflexi, již s sebou nesou globalizované historie.

² Bibliografie v závěru svazku čtenáře vybízí, aby se další četbou věnoval otázkám zde mnohdy jen letmo zmíněným.

Prolog

Jedním z hlavních úkolů lidstva, který před člověkem vyvstal hned po jeho zrodu, bylo ovládnout pozemský čas. Kalendáře umožnily uspořádat každodenní život, jelikož jsou skoro vždy spjaty s řádem přírody a upínají se na dva hlavní orientační body, Slunce a Měsíc. Obecně vzato však kalendáře vymezují čas cyklický, každoročně opakovaný, a k promýšlení delších období ničím nepřispívají. I když ale lidstvo až doposud nedokázalo přesně předvídat budoucnost, záleží mu na ovládnutí své dlouhodobé minulosti.

Organizace se opírala o rozmanité termíny: hovořilo se o „věcích“, „epochách“, „cyklech“. Mně ale nejvhodnější připadá výraz „perioda“. Slovo pochází z řeckého *periodos*,³ kruhová cesta. Někdy v rozmezí 14.–18. století na sebe výraz vzal význam „časového údobí“ či „věku“, a ve 20. století vznikl odvozený tvar „periodizace“.

Termín „periodizace“ nám v tomto eseji poslouží jako vodítko. Označuje jisté lidské zacházení s časem a zdůrazňuje, že dělení času není neutrální záležitost. Naši snahou zde bude předvést tu více, tu méně zřetelné či přiznané důvody, proč lidé dělili čas na periody, jejichž označení a charakteristika často zdůrazňovala, jaký smysl a jakou hodnotu jim prisuzují.

Rozdělení času na periody je pro historii nutné, ať už ji chápeme obecně jako zkoumání vývoje společnosti, konkrétně jako specifický

³ R. VALÉRY, O. DUMOULIN (dir.), *Périodes. La construction du temps historique*, Paris 1991; J. LEDUC, *Période, périodisation*, in: Ch. Delacroix, F. Dosse, P. Garcia N. Offenstadt (dir.), *Historiographies: Concepts et débats II*, Paris 2010, s. 830–838; „věk“ viz A. LUNEAU, *L'Histoire du salut chez les Pères de l'Église, la doctrine des âges du monde*, Paris 1964; termínu „epocha“ užívá K. POMIAN ve své přelomové knize *L'Ordre du temps*, Paris 1984, III. kap: „Époques“, s. 101–163.

typ vědění a výuky nebo jen jako plynutí času. Takovéto dělení však nepředstavuje prostý chronologický fakt: vyjadřuje též myšlenku přechodu, obratu či přímo negace vůči společnosti a hodnotám předchozí periody. Periody proto nesou zvláštní význam v samotné své posloupnosti, v časové návaznosti nebo ve zlomech, které tento sled evokuje, a jsou pro historika prvořadým předmětem reflexe.

Následující esej prozkoumá historické vztahy mezi epochami obvykle nazývanými „středověk“ a „renesance“. A jelikož se jedná o pojmy, jež se samy zrodily v průběhu historie, budu věnovat zvláštní pozornost době, kdy se objevily, a smyslu, který tehdy nesly.

Častá je snaha spojovat „periody“ s „érami“, *siècles*. Ve smyslu „stoleť“, tj. „perioda sta let“ teoreticky zahájená rokem, který končí dvěma nulami, se výraz *siècle* objevil až v 16. století. Do té doby latinské *saeculum* označovalo buď každodenní svět („*vivre dans le siècle*“), nebo relativně krátké, nejasně vymezené období, nesoucí jméno významné osobnosti, díky níž příslušný věk zazářil, například „Periklova éra“, „Caesarova éra“ atd. Pojem století má svá negativa. Málokdy se stává, aby rok, jenž končí dvěma nulami, byl v životě společností přelomem. Implicitně a někdy i explicitně se proto přijímá, že určité století začalo před či po nulovém roce a trvalo déle než sto let nebo naopak skončilo dříve: 18. století tak pro historiky začíná v roce 1715 a 20. století v roce 1914. Přes všechny vady se století stalo nepostradatelným chronologickým nástrojem nejenom pro historiky, ale i pro všechny ostatní, kdo se vyjadřují o minulosti.

Perioda a století ale plní odlišné úkoly, a i když se někdy překryjí, je to jen ve snaze o jednoduchost. Jakmile se například výraz „renesance“, zavedený v 19. století, stal charakteristikou periody, byla tu snaha zajistit jeho překryv s jedním nebo několika staletími. Kdy ale renesance začala? V 15., nebo v 16. století? Obvykle se upozorňuje na obtíž se stanovením a obhájáním počátku periody – a jak uvidíme níže, způsob, jak se obtíž řeší, není bez následků.

Periodizace sice napomáhá ovládnutí času či spíše jeho využití, ale nese s sebou někdy problémy hodnocení minulosti. Periodizovat historii představuje komplexní výkon, současně obtížený subjektivitou i snahou zajistit přijatelný výsledek pro maximální množství lidí. Domnívám se, že právě to je smyslem vášně pro dějiny.

V závěru tohoto prologu chci zdůraznit, jak to učinil především Bernard Guenée,⁴ že obor dnes zvaný „historie a společenské vědy“ potřeboval čas, aby se stal předmětem ne-li hned vědeckého, tedy alespoň racionálního poznání. Vědění zahrnující celé lidstvo se skutečně ustavilo až v 18. století, kdy nastoupilo na univerzity a do škol – a výuka je vsutku úhelným kamenem historie jakožto vědění. To si musíme připomenout, chceme-li pochopit dějiny periodizace.

⁴ B. GUENÉE, heslo „Histoire“, in: J. Le Goff, J.-Cl. Schmitt (dir.), *Dictionnaire raisonné de l'Occident médiéval*, Paris 1999, s. 483–496.

Starověké periodizace

Pojem periody se užíval k organizaci minulosti dávno předtím, než získal domovské právo v historiografii a historickém bádání. Toto rozdělení času bylo především dílem kněžského stavu, který je prováděl s ohledem na náboženská kritéria anebo s poukazem na osobnosti uvedené ve svatých knihách. Jelikož mým cílem tu je předvést, co periodizace přinesla západnímu poznání a západní společenské a intelektuální praxi, spokojím se se zmínkou o periodizacích využívaných v Evropě. Jiné civilizace, například mayská, používaly odlišné systémy.

V roce 2009 připravil Patrick Boucheron k vydání pozoruhodnou kolektivní publikaci, která – inspirována globalizační vlnou – staví vedle sebe situaci různých zemí světa v 15. století, aniž by ji přitom začleňovala do nějaké historické periodizace.⁵ V řadě četných soudobých snah o revizi dlouhodobé historické periodizace, jak ji vytvořil a prosadil Západ, přičemž tyto pokusy buď chtějí dospět k jednotné periodizaci pro celý svět, anebo k periodizacím odlišným, upozorněme na závěrečné poznámky a především na synchronní tabulku hlavních civilizací od roku 1000 před naším letopočtem až do současnosti, jež předkládá Philippe Norel ve své knize o globální ekonomické historii.⁶

Židovsko-křesťanská tradice v zásadě nabízí dva periodizační modely, oba opřené o symbolická čísla, totiž číslo 4 podle počtu ročních období a číslo 6 podle počtu období lidského života. Byl vyzorován nejenom paralelismus, ale přímo vzájemný vliv mezi individuální chronologií životních věků a univerzální chronologií věků světa.⁷

⁵ P. BOUCHERON (dir.), *Histoire du monde au XVe siècle*, Paris 2009.

⁶ P. NOREL, *L'Histoire économique globale*, Paris 2009, s. 243–246.

⁷ A. PARAVICINI BAGLIANI, *Âges de la vie*, in: J. Le Goff, J.-Cl. Schmitt (dir.), *Dictionnaire raisonné de l'Occident médiéval*, Paris 1999, s. 7–19.

První periodizační model formuluje Daniel ve Starém zákoně. Prorok tu ve vidění spatří čtyři zvířata jakožto ztělesnění čtyř po sobě následujících říší, jež ve svém souboru tvoří celé dějiny světa od stvoření až po sám konec. Tato zvířata – tedy králové čtyř říší – se jedno po druhém požírají. Čtvrtý král sní o proměně času a dopustí se svatokrádeže vůči Nejvyššímu, postaví se proti jeho úmyslům. Na nebeských oblacích proto sestoupí Syn člověka, kterému Starý dnů udělí Vládu, Čest i Království, a jemu slouží všechny kmeny, národy i jazyky. Jeho věčná říše nepomine a nepodlehne zániku.⁸

Jak upozornil Krzysztof Pomian, Danielovy periodizace se kronikáři a teologové znovu ujali především od XII. století.⁹ Prosazovali přitom myšlenku „přenosu říše“, *translatio imperii*, podle níž Říše římská národa německého představovala následníci Danielovy poslední, svaté říše. V 16. století pak Melanchthon (1497–1560) univerzální historii rozdělí na čtyři monarchie a ještě v roce 1557 nalezneme periodizaci po Danielově vzoru ve *Třech knihách o čtveřici svrchovaných říší, totiž Babylónu, Persii, Řecku a Římu* Jeana Sleidana (1506?–1556).

Druhý židovsko-křesťanský periodizační model, užívaný ve stejné době jako model Danielův, pochází od svatého Augustina, tohoto klíčového zdroje středověkého křesťanství. V IX. knize pojednání *O Boží obci* (413–427) Augustin rozlišil šestici období: první od Adama po Noema, druhé od Noema po Abrahama, třetí od Abrahama po Davida, čtvrté od Davida po babylónské zajetí, páté od babylónského zajetí po Kristovo narození a šesté, jež bude trvat až do konce času.

Daniel i Augustin se při dělení času inspirovali přírodními cykly: Danielova čtyři království odpovídají čtveru ročních období, Augustinových šest období odkazuje jednak na šest dnů stvoření, jednak na šest období lidského života, totiž útlé dětství (*infantia*), dětství (*pueritia*), dospívání (*adolescentia*), mládí (*juventus*), dospělost (*gravitas*) a stáří (*senectus*). Oba však svým periodizacím přiřítají symbolický význam: podle toho, jak čas chápe dávná minulost, periody nemohou představovat neutrální sekvenci, nýbrž vyjadřují odlišné vnitřní postoje k času a k tomu, co pak v dlouhém času staletí zahrnujícím rozvinutí obdrží název „historie“.¹⁰

⁸ Da 7:13–28.

⁹ Viz K. POMIAN, *L'Ordre du temps*, Paris 1984, s. 107.

¹⁰ Připomínám, že vedle tvůrců či uživatelů period na jedné a kalendářů na druhé straně tu

Daniel, který svou řadu čtyř období popisuje v řeči k perskému králi Nabuchodonozorovi, naznačuje, že každá další říše bude vzhledem k té předchozí znamenat úpadek – až na poslední království, které stvoří Bůh, když na zem sešle „Syna člověka“¹¹ (v němž církevní Otcové chtěli nacházet Ježíše) a ten pak povede svět a lidstvo do věčnosti. Myšlenku úpadku zrozeného z prvotního hříchu tedy tato periodizace slučuje s vírou v budoucí věčnost, která bude (jak Daniel sice neříká jasně, avšak naznačuje) blahem pro vyvolené a neštěstím pro prokleté.

Oproti tomu Augustin klade větší důraz na postupné upadání po vzoru lidského života, jež končí stářím. Jeho periodizace přispěla k posílení chronologického pesimismu, jenž v kláštorech vrcholného středověku často panoval. V souvislosti s postupným mizením výuky řeckého a latinského jazyka a písemnictví převážil pocit úpadku a úsloví *mundus senescit*, „svět stárne“, se v úvodních staletích středověku stalo běžným. Tato teorie stárnutí světa bránila až do 18. století zrodu ideje pokroku.

V Augustinově textu lze nicméně zahlédnout i možné zlepšení nadcházejícího času. I v šestém období, od Ježíšova Vtělení po Poslední soud – což jsou události, jež v kontrastu ke stárnutí minulosti rýsují vykoupení a do budoucnosti nabízejí naději –, zůstává člověk, ač oběť i zdroj rychlé zkázy vinou prvotního hříchu, stvořen „k obrazu Božímu“, a středověk tak v něm vždy bude nacházet ony dary potřebné k obrodě světa a lidstva, jimž se později začne říkat „renaissance“.

V tomto přehledu lidských snah o ovládnutí času nutno upozornit na jednu zvláště vlivnou událost, totiž na myšlenku Dionysia Exigua (Diviše Malého) ze 6. století, skythského autora usazeného v Římě, že je vhodné, aby Vtělení Ježíše Krista tvořilo v čase zásadní přerýv. Jistě, podle pozdějších propočtů odborníků na Nový zákon se Dionysius nejspíš zmýlil a Ježíš se narodil čtyři nebo pět let před navrženým datem. Na tom zde nezáleží. Podstatné je, že od té doby se na Západě – a na mezinárodní úrovni tuto praxi uznává i OSN – čas světa a lidstva vyznačuje především „před Kristem“ a „po Kristu“.

Dnes, na počátku 21. století, působí na mnoha místech světa badatelé, kteří chtějí s oporou ve fenoménu takzvané globalizace globalizovat

též byli další uživatelé dělení času, nazývaní „chronografové“; skvěle je vymezil a představitel F. HARTOG, *Ordre des temps: chronographie, chronologie, histoire*, in: *Recherches de Sciences Sociales*, 1910–2010. Théologies et vérité au défi de l'histoire, Leuven – Paris 2010, s. 279n.

¹¹ Viz *Da 7*; *Da 13:13*.

i čas, který západní periodizace v mnoha institucích a místech směny mezi různými kulturami a náboženskými soustavami vnucuje jiným civilizacím. Tento panující stav a tyto oprávněné snahy leží v jádře oněch nejistot, jimiž je historická periodizace obtížena – ač se přitom pro lidstvo jedná o nezbytnou práci.

Mezi osobnostmi, které ve středověku oživily Augustinovu teorii šesti věků, najdeme autority kalibru Isidora ze Sevilly (asi 570–636), jenž proslul sepsáním *Etymologií*, a jeho *Kroniku* či anglosaského Bedu Ctihodného (673–735), vlivného dobového teologa, zvláště s jeho spisem *De temporum ratione*, který končí univerzální kronikou až do roku 725. Františkán Vincent z Beauvais (kolem 1260), který působil v Royaumontu, vytvořil pro krále Ludvíka IX. (tedy svatého Ludvíka) encyklopedii ve třech dílech, jejíž třetí svazek, nazvaný *Speculum historiale*, využívá Augustinovu periodizaci.

Středověk znal i jiná pojetí času, navazující na starší náboženská dělení. Zmíním se jen o jednom, nepochybně nejdůležitějším, vezmeme-li v potaz dosah autora i spisu, totiž koncepci, kterou ve *Zlaté legendě* představil janovský dominikán Jakub z Voragine (druhá polovina 13. století). V jednom dřívějším textu jsem se pokusil předvést, že *Zlatá legenda* nepředstavovala (jak se často tvrdí) hagiografický spis.¹² Jedná se o popis a výklad sledu period v čase, jenž byl stvořen Bohem a dán člověku se středobodem v Kristově narození.

Podle Jakuba z Voragine je tento čas vymezován dvěma principy, „sanktorálním“ a „temporálním“. Sanktorální se opírá o životy sto padesáti tří světců – stejné množství ryb bylo chyceno při zázračném rybolovu, jež popisuje Nový zákon –, temporální je organizován liturgií a tím, co se v ní odráží, totiž rozvíjení vztahu mezi Bohem a člověkem. Čas lidstva je podle Jakuba z Voragine čas, kterým Bůh obdařil Adama a Evu, oni jej však potřísnili prvotním hříchem. Tento čas je zčásti vykoupěn Vtělením a smrtí Ježíše učiněného člověkem a po jeho smrti vede lidstvo ke konci světa a Poslednímu soudu.

Z tohoto rozdělení času vyplývá členění na čtyři periody. První, čas „bloudění“, sahá od Adama po Mojžíše. Následující, od Mojžíše po Kristovo narození, je časem „obnovy“ či „povolání“. S Kristovým Vtělením vyvstává třetí období, krátké, ale nutné: období „smíření“ mezi Veliko-

¹² J. LE GOFF, *À la recherche du temps sacré. Jacques de Voragine et la Légende dorée*, Paris 2011.

nocemi a letnicemi. Konečně pak současné období je časem „putování“, časem pozemských poutí člověka, kterého jeho chování a zbožnost přivedou při Posledním soudu buď do ráje, či do pekla.

Nejpřekvapivější čtyřdílnou periodizaci světových dějin nepochybně předložil Voltaire. Ve *Věku Ludvíka XIV.* z roku 1751 píše:

Všechny doby zrodily hrdiny a politiky, všechny národy zakusily zvraty, všechny historie jsou skoro stejné pro lidi, kteří si do paměti chtějí ukládat jen fakta. Kdo však myslí a – což je ještě vzácnější – má vkus, počítá v dějinách světa jen čtyři věky (*siècles*). Tyto čtyři šťastné věky (*âges*) jsou ty, kdy umění dosáhla dokonalosti; vyznačují epochu velikosti lidského ducha a skýtají příklad potomstvu.¹³

Voltaire tedy termínu *siècle* nevyužívá ve významu „periody sta let“ (což je význam ve Voltairově době poměrně nový: objevil se koncem 16. století, ale rozšířil se až ve století sedmnáctém), nýbrž míní jím éru odpovídající jakémusi vyvrcholení, výsluní. První ze čtveřice věků podle Voltaira tvoří věk starověkého Řecka, věk Filipa, Alexandra, Perikla, Démosthena, Aristotela, Platóna atd. Druhým je věk Caesara a Augusta, jak jej ilustrují velcí římscí autoři jejich doby. Třetím je věk „následující po dobytí Konstantinopole Mehmedem II.“ a projeví se především v Itálii. Čtvrtým je věk Ludvíka XIV. a podle Voltairova mínění „se možná právě on nejvíce přibližuje dokonalosti“: to tehdy došlo k největšímu pokroku v oblasti rozumu, filosofie, umění, intelektu, mravů a vládnutí.

Tato periodizace upoutává pozornost na čtveřici pozoruhodných období, z hlediska naší úvahy však má tu vadu, že ostatní epochy ponechává ve stínu – a v tomto stínu zůstává i středověk. Voltaire jej tedy také vnímá jako dobu temna, aniž by jej přitom stavěl proti renesanci nebo moderní době. Jeho přístup je ovšem pro naše zkoumání zajímavý tím, že upozorňuje na význam druhé poloviny 15. století v Itálii.

Souběžné periodizace Danielových čtyř království a Augustinových šesti věků života se všeobecně zachovávají až do 18. století. Středověk však též přihlíží zrodu nového chápání času, které se zřetelně zformuje ve 14. století.

¹³ Pasáží se věnoval již K. POMIAN, *L'Ordre du temps*, s. 123–135.

Pozdní zrod středověku

Jistě, od inovace zavedené Dionysiem Exiguem¹⁴ všichni lidé v křesťanstvu – či přinejmenším příslušníci duchovní a laické elity – věděli, že lidstvo s příchodem Krista a především s konverzí císaře Konstantina počátkem 4. století vstoupilo do nové éry. Neexistovala ale žádná oficiální periodizace minulosti a jediným chronologickým přerывem zůstalo Kristovo narození. Periodizační odhodlání se projevilo až ve 14. a 15. století, na sklonku periody, která byla vymezena jako první: epochy středověku.

Upozorníme, že ve středověku sice již byly v oběhu pojmy staré a nové éry (*antiqui et moderni*), zhruba odpovídající rozdílu mezi pohanstvím a křesťanstvím, nicméně antika jakožto období těsně předcházející kupodivu ještě vymezena nebyla. Latinské *antiquitas* tehdy znamenalo „stárnutí“ – čímž se potvrzuje, že již před érou křesťanství existovala Augustinem sdílená představa, že lidstvo dospělo do doby stáří.

Počátkem 14. století, ale především ve století patnáctém získalo několik hlavně italských básníků a autorů pocit, že se rozvíjejí v nové atmosféře a že jsou sami současně plody i iniciátory této nové, předtím nevídané kultury. Chtěli proto pejorativně vymezit periodu, o níž měli za to, že z ní našťestí vyšli. Končila s jejich nástupem a začínala přibližně s pádem římské říše, skončením epochy, která v jejich očích ztělesňovala umění a kulturu a v níž se prosadili oni velkolepí autoři jako Homér, Platón (ve středověku se používal pouze Aristotelés), Cicero, Vergilius, Ovidius atd., které ostatně znali velmi špatně. Tato perioda, kterou chtěli vymezit, se tedy vyznačovala pouze tím, že tvořila střed mezi imaginární antikou a vysněnou modernitou, a tak ji označili za „střední věk“, *media aetas*.

¹⁴ Viz výše, s. 14.